

Przemysław BROM (Katovice)

Akademia Techniczno-Humanistyczna Bielsko-Biała

UDK 811.163.4'35(497.16)

IJEKAWICA WE WSPÓŁCZESNYM STANDARDZIE CZARNOGÓRSKIM

Na obszarze narodowego języka czarnogórskiego, zdominowanym przez wymowę ijekawską, szeroko występują elementy będące efektem procesów jotowania. Jako zjawisko typowe dla jednego języka, stanowią one o odrębności czarnogórskiego w stosunku do pozostałych standardów post-serbo-chorwackich, potwierdzają bowiem istnienie między nimi strukturalnych różnic. Niniejsze opracowanie opisuje ich znaczenie w procesie budowania tożsamości językowej użytkowników oraz różnicowania językowego na sztokawskim obszarze językowym.

W drugiej połowie ubiegłego stulecia, szczególnie w jego ostatnie dekadzie, w dyskursie publicznym coraz częściej pojawiała się problematyka narodu, szczególnie tożsamości i kultury narodowej. Jednym z powodów takiego stanu rzeczy był intensywny proces powstawania nowych, niezależnych państw. Jednocześnie w państwach o ustabilizowanej sytuacji politycznej, w których proces integracji narodowej uważano dawno za zakończony, powstały nowe sposoby podkreślania i uzewnętrzniania tożsamości narodowej, tym ciekawsze, iż mające miejsce w czasie ogromnego rozwoju technologicznego, powodującego zacieranie się granic państw. Ponadto, upadek bloku komunistycznego w Europie środkowo-wschodniej i wynikające z niego procesy społeczno-polityczne spowodowały wielkie zmiany na mapie Europy. Te czynniki, jak również wiele innych, sprawiły, że problematyka narodu i jego tożsamości znalazła się w centrum zainteresowania nauki, polityki oraz w dziedzinie ogólnie pojętych stosunków międzynarodowych.¹

¹ Por. E. Tokarz: *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*. Katowice 2001

Dominuje pogląd, że powstawanie a następnie rozwój licznych kultur narodowych jest czynnikiem wpływającym pozytywnie na rozwój cywilizacji poprzez bogactwo różnorodności, konkurencji, wzajemnych bodźców, współpracy, wzajemnego przenikania się i uzupełniania. Jednocześnie nie sposób nie dostrzec wielu zagrożeń uniemożliwiających rozwój, czy wręcz powstanie nowych kultur. Historia, szczególnie nowożytna, pokazuje, że na przestrzeni dziejów dominowała siła i zdrada, a kultury narodowe często były celem ataku. Tego typu agresja ma miejsce również współcześnie, jest jednakże bardziej subtelna i łagodniejsza, przebiega niejednokrotnie przy wykorzystaniu środków nowoczesnych technologii.

Upadek systemów totalitarnych, postępująca integracja w strukturach Unii Europejskiej, procesy globalizacyjne a nawet rozwój współczesnych środków komunikacji – wszystkie te elementy wpływały na wzbudzenie wśród społeczeństw europejskich potrzeby tożsamości narodowej. Proces ten przebiega w sposób niezwykle ciekawy na słowiańskim obszarze językowym. Większość Słowian znajdowała się w XX. wieku w strefie wpływów systemów totalitarnych. Niestety, pozostawanie pod wpływem wspólnej ideologii ograniczało możliwości rozwoju poszczególnych narodów, zawsze bowiem oznaczała ona dominację silniejszego – nawet w ramach wspólnych struktur państwowych. Szczególna sytuacja miała miejsce na sztokawskim obszarze językowym – tam bowiem jednym z kompromisów niezbędnych do funkcjonowania państwa była potrzeba zdefiniowania wspólnego języka służącego do codziennej komunikacji. Wynikające z tego nieuwzględnianie potrzeb tożsamości poszczególnych narodów musiało w efekcie doprowadzić do przemian, których efektem jest dzisiejszy obraz społeczno-polityczny Bałkanów.

Jednym z najważniejszych elementów budowania wspólnoty narodowej jest istnienie jej języka literackiego. W przypadku bliskiego podobieństwa językowego sama jego nazwa odgrywa ważną rolę w procesie budowania więzi w grupie. Za niezwykle ważny uważa się psychologiczny aspekt wykorzystywania nazwy języka w szkołach, na ulicy, w domu i pracy, co kształtuje przekonanie o odmienności grupy. Podkreśla się również znaczenie symboli narodowych, flagi, godła, waluty, folkloru, wydarzeń sportowych i innych. Aby język stał się trwałym elementem zbiorowej świadomości, musi zostać spełniony szereg warunków. Jednym z nich jest istnienie publikacji potwierdzających jego proces standaryzacji. Do nich

zaliczyć należy analizy historyczne, które w aspekcie diachronicznym i synchronicznym potwierdzają etnolingwistyczną odrębność języka, gramatykę, która stanowi naukową weryfikację jego stanu faktycznego, jak również publikacje regulujące zasady jego pisowni.

Na tym tle współczesna sytuacja językowa na sztokawskim obszarze językowym jest niezwykle skomplikowana. Mamy bowiem do czynienia z sytuacją, w której po blisko dwóch stuleciach funkcjonowania wspólnego standardu serbsko-chorwackiego/chorwacko-serbskiego doszło do upadku idei wspólnego języka. Poszczególne narody dawnej Jugosławii po upadku wspólnoty państwowej wracały do swojej odmiany języka, nadając mu nazwę narodową i czyniąc urzędowym. Istnieje zatem wspólny, ogólnosztokawski system językowy, w ramach którego funkcjonują poszczególne standardy: bośniacki, chorwacki, czarnogórski i serbski, pełniące w poszczególnych krajach funkcje języków urzędowych.

Na obszarze narodowego języka czarnogórskiego, zdominowanym przez wymowę ijekawską, szeroko występują elementy będące efektem procesów *jotowania*. Jednocześnie od czasów reformy Vuka Karadžicia za właściwe uważane były wyłącznie formy należące do ogólnej, ponadnarodowej sztokawskiej normy językowej. W związku z tym elementy narodowej normy czarnogórskiej posiadały wyłącznie status dialektalny. W latach 90-tych XX. wieku, kiedy poszczególne narody post-jugosłowiańskie powracały do swoich wariantów językowych, w Czarnogórze – pozostającej w federacji politycznej z Serbią – językiem urzędowym wciąż pozostawał serbski wymowy ijekawskiej. Czarnogórcy pisarze i publicyści nie używali form pochodzących z języka narodowego, będąc zmuszonymi do poddania się zasadom pisowni wspólnej normy, czasami też z bardziej prozaicznych powodów – preferowane było wtedy tworzenie w dialekcie *ekawskim*, niedostosowanie się do tego uniemożliwiało niejednokrotnie uzyskanie zgody na publikację dzieła. Nie bez znaczenia był również dialektalny status form czarnogórskich – twórcy chcieli uniknąć wykorzystywania elementów spoza normy językowej i wynikającego z tego obniżenia statusu literackiego dzieła.

W odróżnieniu od chorwackiego, serbskiego czy bośniackiego, na czarnogórskim terytorium językowym zdecydowanie dominuje wymowa (i)jekawska. Dlatego zagadnienie prasłowiańskiego *jat*, jego pochodzenia oraz wymowy stało się jednym z najistotniejszych elementów w procesie różnicowania językowego na obszarze sztokawskim. Jednym z badaczy

najbardziej zaangażowanych w te badania był Vojislav P. Nikčević. Udowadniał on, że *jat* nie pełniło nigdy funkcji fonemu, było wyłącznie grafemem służącym do określania różnych głosek na określonym terytorium. Dla Nikčevića rozwiązaniem językoznawczego problemu *jat* był obszar łączący Polskę, Ukrainę i Białoruś. Tam bowiem Nikčević odnajduje miejsce, w którym ukształtowana została polska jakawska i jekawska, ukraińska ikawska i białoruska ekawska wymowa prasłowiańskiego *jat*.² Badania Radoslava Rotkovića³ stały się dla Nikčevića podstawą tezy, zgodnie z którą przodkowie współczesnych Czarnogórców dotarli na Bałkany z terytorium dzisiejszych wschodnich Niemiec w wyniku migracji Słowian Połabskich na Bałkany. Jednocześnie pochodzenia czarnogórskiej *ijekawicy* doszukuje się w wymowie *jat* w językach polskim i wymarłym połabskim (jedno- i dwusylabowej wymowie *jat* w czarnogórskim, por. *čovjek* i *smijeh* odpowiada dyftong *je* por. *człowiek* i *śmiech*). Według Nikčevića współczesna serbska wymowa ekawska rozwinęła się na obszarze północno-wschodniej Polski, Białorusi i Litwy (w wyniku wpływu białoruskiego *ekawizmu*). Na sąsiednim obszarze zachodnim odnajduje zaś pochodzenie chorwackiego ekawskiego dialektu kajkawskiego. Dalej na południowym zachodzie rozwija się słoweński dialekt kajkawski, na południe zaś chorwackie dialekty czakawskie i kajkawskie. W wyniku kontaktów z ukraińską *ikawicą* powstaje bośniacki dialekt ikawski, od którego pochodzi współczesny bośniacki dialekt sztokawski wymowy ikawskiej. Analiza niniejszego obszaru pozwala wysnuć Nikčevićowi tezę o ówczesnej niejednorodności dialektalnej słowiańskiego systemu językowego.⁴

Za kolejny fakt językowy o niezwykle znaczeniu dla współczesnej sytuacji językowej uważa Nikčević szerokie występowanie na terytorium czarnogórskim fonemów *ś* i *ž*, będących efektem procesów *jotowania*.⁵ Fonemy te są elementem codziennej komunikacji na terenie Czarnogóry. Istnieje jednakże niewiele tekstów pisanych powstałych w ciągu ostatnich

² Por. V. Nikčević: *Neki karakteristični suodnosi između crnogorskoga, polapskog i poljskoga jezika*. W: V. Nikčević: *Jezikoslovne studije*. Centralna narodna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević” Cetinje 2004.

³ Por. np. Radoslav Rotković, *Odakle su došli preci Crnogoraca*. Onomastička istraživanja. MontEdit, Podgorica 2000.

⁴ Por. V. Nikčević: *Štokavski dijasistem*. Biblioteka „Njegoševo pero”. Crnogorski PEN centar, Cetinje 1998.

⁵ Por. m.in. A. Čirgić: *Fonetsko-fonološke razlike između crnogorskoga i srpskog jezika*. W: *Lingua Montenegrina* br 2. Cetinje 2008.

kilku dziesięcioleci, w których one występują. Powodów takiego stanu rzeczy jest kilka. Za główny uznać można trwające przez cały wiek dwudziesty procesy asymilacyjne, których celem było jak największe ujednolicenie poszczególnych języków narodowych w ramach ówczesnego standardu *serbsko-chorwackiego* / *chorwacko-serbskiego*.

Od czasów reformy Vuka Karadžicia za właściwe uważane były wyłącznie formy należące do ogólnej, ponadnarodowej sztokawskiej normy językowej. W związku z tym elementy narodowej normy czarnogórskiej posiadały wyłącznie status dialektalny. W latach 90-tych XX. wieku, kiedy poszczególne narody post-jugosłowiańskie powracały do swoich wariantów językowych, w Czarnogórze – pozostającej w federacji politycznej z Serbią – językiem urzędowym wciąż pozostawał serbski wymowy ijekawskiej. Czarnogórcy pisarze i publicyści nie używali form pochodzących z języka narodowego, będąc zmuszonymi do poddania się zasadom pisowni wspólnej normy, czasami też z bardziej prozaicznych powodów – preferowane było wtedy tworzenie w dialekcie *ekawskim*, niedostosowanie się do tego uniemożliwiałoby niejednokrotnie uzyskanie zgody na publikację dzieła. Nie bez znaczenia był również dialektalny status form czarnogórskich – twórcy chcieli uniknąć wykorzystywania elementów spoza normy językowej i wynikającego z tego obniżenia statusu literackiego dzieła.

Najnowsze opracowania gramatyczne uznają fonemy *ś* i *ź* za trwałe elementy normy języka czarnogórskiego. Opiera się to na założeniu iż współczesne standardy bośniacki, chorwacki, czarnogórski oraz serbski tworzą wspólny *sztokawski* system językowy, jednakże elementy posiadające status dialektalny w jednym ze standardów niekoniecznie muszą posiadać taki sam status w drugim. W świetle tego błędem jest analizowanie danego zjawiska językowego w ten sam sposób w ramach dwóch różnych struktur. Jeśli wspomniane fonemy poddać analizie poza czarnogórskim terytorium językowym, nie można im przypisać niczego więcej, niż bycie elementem o charakterze dialektalnym. Natomiast w ramach struktury standardu czarnogórskiego są po prostu one dwoma spośród 33 elementów systemu fonetycznego.

Częstotliwość występowania i neutralność stylistyczna fonemów *ś* i *ź* są najważniejszymi argumentami za ich wprowadzeniem do współczesnej normy języka czarnogórskiego. Jako zjawisko typowe dla jednego języka, głoski te stanowią o odrębności czarnogórskiego w stosunku do pozostałych standardów post-serbo-chorwackich, potwierdzają

bowiem istnienie między nimi strukturalnych różnic. Ich unormowanie we współczesnym standardzie czarnogórskim jest kolejnym krokiem w kierunku stabilizowania sytuacji na sztokawskim obszarze dialektalnym.

Bibliografia:

- Brom, P.: *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*. Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2007.
- *Crnogorski jezik u javnoj upotrebi*. Zbornik saopštenja s okruglog stola. Crnogorski PEN Centar, Podgorica 2002.
- *Crnogorski jezik bio bi najbolje rješenje*, W: *Pobjeda*, 21.10, 2006
- Ćupić, D.: *Ne postoji poseban crnogorski jezik*. W: D. Ćupić, E. Fekete, B. Terzić: *Slovo o jeziku*, Jezički poučnik, knj. 2, Beograd, 2002.
- Čirgić, A.: *Fonetsko-fonološke tazičke između zrnogorskoga i srpskog jezika*. W: *Lingua Montenegrina* br 2. Cetinje 2008.
- Čirgić, A.: *Crnogorska ijekavica u dijahroniji i sinhroniji*, Matica, br. 34/35, Matica crnogorska, Podgorica – Cetinje 2008.
- Dalewska-Greń, H.: *Języki słowiańskie*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002
- Đurović, Ž.: *Crnogorski književni/standardni jezik u dijahroniji i sinhroniji*. W: *Štokavski književni jezici u porodici slovenskih standardnih jezika*. Crnogorski P.E.N. Centar. Podgorica 2004
- *Jezici kao kulturni identiteti na području bivšega srpskohrvatskoga ili hrvatskosrpskoga jezika*. Crnogorski PEN centar, Cetinje 1998
- *Jezik kao domovina. Deklaracija Crnogorskog PEN centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika*. Doclea, br. 3. Podgorica 1994
- Kovačević, M.: *Jedan ili tri jezika? Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području*. W: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*. Sarajevo 2001

- Kurkowska, H.: *Polityka językowa a zróżnicowanie społeczne współczesnej polszczyzny*. W: *Socjolingwistyka 1*, Katowice 1977
- Molas J: *Chorwacka dyskusja o statusie i nazwie języka*, W: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* nr 40\2005, Warszawa
- Nikčević, M.: *Ogledi / studije / susreti. Apologetika crnogorskog jezika*. HCDP Croatica-Montenegrina RH. Osijek 2004
- Nikčević, V.: *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. Tom I, Matica crnogorska, Cetinje 1993
- Nikčević, V.: *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*. Tom II Od 1360 do 1995 godine, Matica crnogorska, Cetinje 1997
- Nikčević, V.: *Crnogorski pravopis*. Crnogorski PEN centar, Cetinje 1997
- Nikčević, V.: *Piši kao što zboriš. Glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika*. CDNK Podgorica, 1993
- Nikčević, V.: *Status i problemi crnogorskog jezika*. Doclea, br. 2, Podgorica 1994
- *Norma i kodifikacija crnogorskog jezika*. Zbornik radova. Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje. Cetinje 2005
- Oczkova, B.: *Wpływ polityki językowej w Jugosławii na normę języka chorwackiego*. W: *Bulletin de la société polonaise de linguistique*. Fasc LVIII 2002.
- Oczkova, B.: *Zagadnienia sporne w językoznawstwie chorwackim i serbskim po rozpadzie języka serbsko-chorwackiego*. W: *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*. Kraków 1999
- Pulević, V., Samardžić, N.: *Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Odjeljenje za književnost i jezik, Podgorica, 2003.
- Pulević, V.: *Glasovi š i ž u crnogorskoj toponimiji*, Zbornik radova sa naučnoga skupa *Norma i kodifikacija crnogorskoga jezika*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2005.
- Rosi-Landi, F.: *Jezik kao rad i kao tržište*. „Rad” Belgrad, 1982

- Skerlić, J.: *Istočno ili južno narečje*. W: *Pisci i knjige*, III, Prosveta, Beograd, 1955
- Spagińska-Pruszek, A.: *Język-naród-państwo (dylematy językowe narodów Jugosławii)* W: *Riječ*, god.11, sv.1, Rijeka, 2005
- Spagińska-Pruszek, A.: *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk 1997
- Škiljan, D.: *Moć jezika* (wywiad), *Vreme*, br. 304, Beograd, 17. sierpnia 1996.
- Tokarz, E.: *Dynamika rozwoju języków słowiańskich końca XX w.* W: *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*. Red. B. Zieliński. Wyd. Naukowe PAN. Poznań 2002
- Tokarz, E.: *Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa porównawczego*. W: *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, Katowice 1998
- Tokarz, E.: *Mit wspólnoty Słowian południowych i jego konsekwencje (na przykładzie narodów dawnej Jugosławii)*. W: *Rozpad mitu i języka?* Katowice 1992
- Tokarz, E.: *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia*. Katowice 2001

Przemysław BROM

**THE IJEKAV DIALECT IN THE CONTEMPORARY
MONTENEGRIN STANDARD**

The area of the Montenegrin language, which is dominated by Ijekavian pronunciation, is abundant in the elements resulting from iotization. Being typical for one language, they make Montenegrin different from the remaining Post-Serbo-Croatian standards since they confirm the existence of structural differences between the languages. This paper describes their significance in the process of constructing language identity of its users and in the language differentiation of the Shtokav language area.